

Acta Albaruthenica

7

2007

Katedra Białorutenistyki
Uniwersytetu Warszawskiego
Międzynarodowa Asocjacja Białorutenistów

Literatura
Język
Kultura

Redakcja naukowa
Mikołaj Timoszuk i Mikołaj Chaustowicz

Warszawa 2007

Recenzenci:
prof. dr hab. Michał Tyczyna (Mińsk)
prof. dr hab. Stefan Kozak (Warszawa)

Skład i łamanie:
Lilia Ziembczonok

Projekt graficzny okładki:
Krzysztof Kleszcz

Publikacja dofinansowana przez
Komitet Badań Naukowych
i Międzynarodową Asocjację Białorutenistów

© Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego

ISBN 978-83-920472-6-1

Wydawca:
Katedra Białorutenistyki
Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Szturmowa 4, 02-678 Warszawa
tel./fax (0 22) 55 34 244
<http://www.kb.uw.edu.pl>
e-mail: kb.wlsifw@uw.edu.pl

Druk i oprawa:
SOWA Sp. z o.o.
ul. Hrubieszowska 6a, 01-209 Warszawa
tel. (22) 431-81-40; fax (22) 431-81-50

Радаслаў Калета

АСНОЎНЫЯ МАРФАЛАГІЧНЫЯ АДРОЗНЕННІ ПАМІЖ НАРКОМАЎКАЙ І ТАРАШКЕВІЦАЙ

Тарашкевіца і наркомаўка – гэта два правапісныя стандарты: адзін класічны, а другі афіцыйны. Да сёння выкарыстоўваюцца яны ў розных сферах і з’яўляюцца носьбітамі не толькі мовазнаўчых, але таксама ідэалагічных фактараў. Шмат мовазнаўчых пытанняў выклікае палеміку прыхільнікаў тарашкевіцы і наркомаўкі і паглыбляе багатую варыянтнасць беларускай мовы. Мэта гэтага артыкула – падаць на фоне граматык, гаворак, а таксама ацэнак розных даследчыкаў асноўныя марфалагічныя адрозненні паміж двума правапіснымі стандартамі. Каб лепш зразумець, з чаго яны вынікаюць, варта спачатку каротка азнаёміцца з гісторыяй развіцця беларускага правапісу ў XX ст., падрыхтаванай на падставе перыядаў фарміравання правапісу Я. Камароўскага¹.

Перыяд 1900–1920

Гэта першы перыяд фарміравання беларускай літаратурнай мовы і першы свядомы працэс нармавання яе:

„Галоўныя рысы новай беларускай літаратурнай мовы, якая складвалася на аснове народных гаворак, знаходзілі сваё адлюстраванне ў мове дарэвалюцыйных беларускіх выданняў. Разам з тым тагачасная літаратурная мова вызначалася значнай неўнармаванасцю, адсутнасцю адзіных прынцыпаў правапісу і нават адсутнасцю адзінага алфавіта, што было абумоўлена становішчам беларускай мовы як мовы неафіцыйнай, «правінцыянальнай»”².

У гэты перыяд мова развівалася і нармавалася галоўным чынам дзякуючы мастацкай, перыядычнай і навуковай літаратуры. Вялікае значэнне мела моватворчая дзейнасць Янкі Купалы, Якуба Коласа,

¹ Я. Камароўскі, *Беларускі правапіс*, Мінск 1965. Гл. таксама: І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч, *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы*, том II, Мінск 1968. *Беларуская энцыклапедыя ў 18 тамах*, пад рэд. Г. П. Пашкова, Мінск 2002, т. 14, с. 33–34, *sub voce* „Рэформы моўныя”. З. Саўка, Прадмова да: Ю. Бушлякоў, В. Вячорка, З. Санько, З. Саўка, *Беларускі клясычны правапіс. Збор правілаў. Сучасная нармалізацыя*, Вільня–Менск 2005.

² І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч, тамсама, с. 160.

Алаізы Пашкевіч (Цёткі), Цішкі Гартнага, Максіма Багдановіча. Яны прычыніліся да стварэння новых моўных сродкаў і норм графікі і правапісу.

Варта нагадаць першыя працы, у якіх з'явіліся спробы навуковай апрацоўкі беларускай мовы. Адным з першых падручнікаў быў *Беларускі правапіс*³, надрукаваны лацінкай. У значнай меры ён паўтараў брашуру *Як правільна пісаць па-беларуску* (1917), выдадзеную лацінкай польскай мадыфікацыі⁴. Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі ў 1918 г. з'явіўся невялікі дапаможнік *Просты спосаб стацца ў кароткім часе граматым*⁵, надрукаваны лацінскімі літарамі – яго задачай было дапамагчы як найхутчэй навучыць чытаць і пісаць па-беларуску⁶.

У 1918 г. з'явілася і *Граматыка* Б. Тарашкевіча, якая „пачала новую эпоху ў развіцці беларускае літаратурнае мовы”⁷. *Граматыка для школ* дачакалася шасці выданняў: I – у 1918 (таксама ў лацінічнай версіі)⁸, II – у 1919, III – у 1920, IV – у 1921, V – у 1929 (пашыранае Тарашкевічам, побач з першым выданнем з'яўляецца самым папулярным, да яго звяртаецца большасць даследчыкаў тарашкевіцы)⁹, VI – у 1943 г.

Некаторыя даследчыкі пішуць толькі пра пяць выданняў¹⁰, можа таму, што шостае выданне не да канца Тарашкевічавага аўтарства – яго ў некалькіх выпадках дапоўнілі А. Адамовіч, А. Лёсік і К. Шкуцька. Сапраўды шостае выданне малавядомае, можа і таму, што з'явілася яно ў Беларусі ў часы нямецкай акупацыі; немцы дазволілі на развіццё беларускай школьнай сістэмы, за выключэннем вышэйшай адукацыі. Тарашкевічаву *Граматыку* зацвердзіў і дапусціў да школьнага ўжывання ў школах „Генэральнай Акругі Беларусі Спадад Генэральны Камісар у Менску” сваім загадам з 12 сакавіка 1943 года¹¹.

³ А. Łuckiewiĉ, J. Stankiewiĉ, *Bielaruski prawapis*, Wilnia 1918, за: З. Саўка, Прадмова да: *Беларускі клясычны правапіс...*, тамсама, с. 7–8.

⁴ Пар. І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч, тамсама, с. 160–161.

⁵ Р. Абіхт, Я. Станкевіч, Брэсляў 1918, за: З. Саўка, Прадмова да: *Беларускі клясычны правапіс...*, тамсама, с. 7–8. Успамінаецца таксама Тарашкевічам ва ўводзінах да *Граматыкі* з 1918 г.

⁶ І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч, тамсама, с. 161.

⁷ Я. Лёсік, *Дзесяцігодзьдзе беларускае граматыкі (1918–1928 г.)* у: *Язэп Лёсік. 1921–1930. Збор твораў*, уклад., прадм. і камент. А. Жынкін, Мінск 2003, с. 302.

⁸ Пар. Я. Лёсік, *Дзесяцігодзьдзе беларускае граматыкі (1918–1928 г.)*, тамсама, с. 302–306. Я. Камароўскі, *Першая беларуская граматыка*, „Беларусь” 1963, № 5, с. 29. І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч, тамсама, т. II, с. 169 і наст.

⁹ Пар. Я. Станкевіч, Б. Тарашкевіч. *Беларуская граматыка для школ. Выданне пятае пераробленае і пашыранае. Вільня 1929 г.*, [у:] Я. Станкевіч, *Збор твораў у двух тамах*, Менск 2002, т. 1, с. 141–169.

¹⁰ Пар. І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч, тамсама, с. 162.

¹¹ У арыгінале: *Genehmigt und für den Schulgebrauch an den weissruthenischen Schulen des Generalbezirks zugelassen durch Erlass des Herrn Generalkommissars in Minsk vom 12/III 1943 Abt. I Kult. Si/Wi.*

Нават крытыкі тарашкевіцы прызнаюць, што *Граматыка*, хоць не была афіцыйна зацверджана ўладай, адыграла вялікую ролю ва ўста-наўленні правілаў правапісу і была прыхільна сустрэта навучэнцамі, вучонымі і шырокай грамадскасцю Беларусі¹².

Галоўнае месца ў *Граматыцы* прысвячае Тарашкевіч марфалогіі беларускай мовы:

„аўтар упершыню спрабаваў выявіць найбольш характэрныя агуль-нанародныя моўныя рысы. «Беларуская граматыка» паклала пачатак стабілізацыі літаратурных норм беларускай мовы і ў марфалогіі”¹³.

Даследчыкі сцвярджаюць, што ў *Граматыцы* бачны ўплыў *Простага спосабу стаіца ў кароткім часе граматычным* і працы Я. Карскага¹⁴. Адначасова яны прызнаюць, што граматычная тэрміналогія, якая замацавалася асабліва ў выданні з 1929 года, „амаль поўнасьцю захавалася і да нашых дзён, ствараючы асновы сучаснай беларускай лінгвістычнай тэрміналогіі”¹⁵.

Перыяд 1921–1933

У 1925 г. была выдадзена ў Вільні кампіляцыя граматык Б. Тарашкевіча і Я. Лёсіка, дапасаваная да вымогаў і ўмоваў жыцця школ у Заходняй Беларусі – *Беларускі правапіс*¹⁶.

У 1927 г. з’явілася праца А. В. Багдановіча *Беларуская мова. Падручнік для тэхнікумаў і самаадукацыі*, якая закранае тэмы з агульнага мовазнаўства, дыялекталогіі, гістарычнай граматыкі і гісторыі беларускай літаратурнай мовы. У большай ступені яна арыентавана на *Граматыку* Тарашкевіча, хоць, напр., пры разглядзе канчаткаў назоўнікаў паявіліся важныя разыходжанні¹⁷.

Своеасаблівай з’явай у гісторыі беларускага правапісу была рэформа 1933 году¹⁸.

¹² Пар. Я. Камароўскі, *Беларускі правапіс*, тамсама, с. 5. І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч, тамсама, с. 162–163.

¹³ І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч, тамсама, с. 168.

¹⁴ Тамсама, с. 178–179.

¹⁵ Тамсама, с. 179.

¹⁶ *Беларускі правапіс*, паводле Б. Тарашкевіча і Я. Лёсіка, скампіляваў Р. Астроўскі, Вільня 1925.

¹⁷ Пар. І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч, тамсама, с. 181.

¹⁸ Пар. *Пастанова Савета Народных Камісараў БССР № 1312, 26 жніўня 1933 г., Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу*, у: *Пракакол № 26 пасяджэння Савету Народных Камісараў Беларускай ССР 25 жніўня 1933 г., г. Менск*, с. 26–27, Нацыянальная акадэмія навук, Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Я. Коласа, Адзел рэдкай кнігі (далей азначаецца: Пастанова 1933). Гл. таксама: Я. Камароўскі, *Беларускі правапіс*, тамсама, с. 26–32. Л. Лыч, *Рэформа беларускага правапісу 1933 года: ідэалагічны аспект*, Менск 1993. Я. Станкевіч, *Збор твораў у двух тамах*, тамсама, т. 1, с. 327–343. С. Запрудскі, *Сітуацыйныя фактары распрацоўкі правапісных нормаў беларускай мовы ў 1930–1932 гадах*, „*Studia Slavica*” 2005, Hung. 50, с. 379–391.

„У БССР правапіс і граматыка Тарашкевіча былі ў 1933 годзе скасаваныя ды замененыя – зьянацку, гвалтам, пры вымушаным маўчанні навуковае грамады – на зрусыфікаваныя. На тое была адпаведная пастанова «Совнаркома». У Заходняй Беларусі, на эміграцыі ўвядзеньне наркомаўкі сустрэлі пратэстамі й надалей пісалі паводле Тарашкевіча, паводле жывое мовы. Асобныя непаслядоўнасьці (правапіс й, ў; правапіс чужаземных словаў з дыфтонгамі) парадкаваў Антон Лёсік, а на эміграцыі – Ян Станкевіч, Валянтына Пашкевіч, іншыя”¹⁹.

Пастанова Савета Народных Камісараў БССР „Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу” прычынілася да спрашчэння беларускага правапісу, а ў іх ліку да абмежавання выключэнняў, але, што важна, першы раз надала яму законнасць і абавязковасць. Гэты моўны працэс быў адначасова палітычным:

„Мерапрыемствы партыі і ўрада былі накіраваны на выгнанне нацыяналістычных скажэнняў і наблізілі беларускі правапіс у значнай частцы правіл да рускага правапісу”²⁰.

Такім чынам, былі гэта папраўкі штучныя, а

„граматыка павінна толькі замацаваць і падраўняць тыя лініі, якія сама мова ўжо назначыла”²¹.

У заключэнні пастановы СНК БССР чытаем, што надалей трэба ўдакладняць беларускі правапіс, граматыку, тэрміналогію, арганізаваць новыя выданні беларуска-рускіх слоўнікаў „вытраўляючы з беларускай мовы ўсялякія буржуазна-нацыяналістычныя плыні і скажэнні”²². Маю тут дачыненне з палітычнымі эмоцыямі – з гэтай пары, у залежнасці ад таго, якім правапісам хто карыстаўся, заадно паказваў свае палітычныя погляды: адны канчаткі былі „буржуазна-нацыяналістычныя”, а другія „правільныя”, „чыстабеларускія”, бо падобныя да расійскіх узораў.

Перыяд 1934–1962

У 1934 г. на аснове пастановы 1933 АН Беларусі быў выдадзены *Правапіс беларускай мовы* – звод важнейшых правіл, на якіх грунтаваліся падручнікі ў наступныя гады. Адначасова беларускі правапіс шырока абмяркоўваўся, былі праекты яго ўдакладненняў. У 1942 г. у

Я. Станкевіч, *Рэформа граматыкі беларускай мовы ў БССР, у: За родную мову й праўдзівы назоў. Выбранае*, Вільня 2006, с. 104–109.

¹⁹ В. Вячорка, *Пішам тарашкевіцаю: 10 памятак беларускага правапісу*, „Наша Ніва” 1991, 1, за: <http://nn.by/1998/18/04.htm>.

²⁰ Я. Камароўскі, *Беларускі правапіс*, тамсама, с. 5.

²¹ Я. Лёсік, *Дзесяцігодзьдзе беларускае граматыкі (1918–1928 г.)*, тамсама, с. 303.

²² Пар. Пастанова 1933, с. 27.

Мінску прайшла мовазнаўчая канферэнцыя, у выніку якой паявіўся *Беларускі правапіс*²³ Антона Лёсіка. На пачатку 50-х гадоў Арфаграфічная камісія Інстытута мовы, літаратуры і мастацтва Акадэміі навук БССР пад кіраўніцтвам правадзейнага яе члена Якуба Коласа падрыхтавала чарговы праект змен і ўдасканаленняў беларускага правапісу. Ён быў зацверджаны ў 1957 г. *Пастановай Савета Міністраў БССР „Аб удакладненні і частковых зменах існуючага беларускага правапісу”*. На падставе гэтага праекта ў 1959 г. Акадэмія навук БССР выдала *Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі*, якія да сённяшняга дня фармальна захоўваюць сваю сілу. У галіне марфалогіі ўзнік *Курс сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Марфалогія* (1957). Матэрыял з гэтай граматыкі быў больш падрабязна распрацаваны ў *Граматыцы беларускай мовы*²⁴, якая з’яўляецца самым поўным зводам граматычных правіл літаратурнай мовы²⁵.

Сучасны перыяд

У 1991–1992 гг. працавала Камісія па ўдасканаленні правапісу (старшыня Г. Цыхун) Таварыства беларускай мовы, якая ў 1993 г. апублікавала свае прапановы. У гэтым годзе Савет Міністраў прыняў пастанову, мэтай якой было далейшае ўдакладненне беларускай мовы. Стварылася Дзяржкамісія па ўдакладненні правапісу беларускай мовы (старшыня Н. Гілевіч), заданнем якой была рэалізацыя згаданай пастановы. Палітычныя змены ў Беларусі і вяртанне ўладаў да палітыкі русіфікацыі зрабілі дзейнасць камісіі немэтазгоднай, таму яна спыніла сваю працу праз год пасля стварэння і рэкамендавала НАН Беларусі і Міністэрству адукацыі падрыхтаваць новую рэдакцыю беларускага правапісу. Інстытут мовазнаўства НАНБ на чале з тагачасным дырэктарам А. Падлужным падрыхтаваў тры варыянты праекту зменаў у правапісе (1999, 2002, 2004). У 2003 г. другі варыянт праекту быў перададзены на разгляд у Адміністрацыю прэзідэнта, але не абмяркоўваўся грамадскасцю. У жніўні 2006 г. Аляксандр Лукашэнка даў распараджэнне Міністэрству адукацыі заняцца зменамі беларускага правапісу з мэтай наблізіць яго да сучасных мовазнаўчых патрабаванняў²⁶. Старшыня Інстытута мовазнаўства ім. Якуба Коласа НАНБ Аляксандр Лукашанец заявіў, што справа аднак толькі ў пэўных дапаўненнях, а не ў рэформе правапісу²⁷.

²³ Мінск 1943. Суаўтары: К. Шкуцька і А. Адамовіч.

²⁴ Т. І. *Марфалогія*, Мінск 1962; т. II, *Сінтаксіс*, Мінск 1966.

²⁵ Пар. І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч, тамсама, с. 281.

²⁶ Пар. www.president.gov.by/press25738.html#doc, 25 жніўня 2006.

²⁷ Лукашанец забараніў бы тарашкевіцу, калі б гэта ад яго залежала, таму што, на яго думку, разнабой у правапісе дрэнна ўплывае на карыстанне беларускай мовай. У новым праекце м. ін. не будзе ўжывацца *Ў* ва ўласных імёнах і словах іншамоўнага паходжання, а слова *прэзідэнт* будзе пісацца з вялікай літары.

Пар. З. Панкавец, *Аляксандар Лукашанец: «Ня ведаю, ці забароняць «тарашкевіцу»...* www.nn.by/index.php?c=ar&i=3529, 28 жніўня 2006. В. Тарас, *Няма мовы*,

Класічны правапіс таксама быў парадкаваны – ад часоў Тарашкевіча, Лёсіка і Станкевіча мова ўвесь час развіваецца і з’яўляюцца ўжо варыянты варыянтаў, сярод якіх вылучаецца і беларуская лацінка.

„Два алфавіты, тры правапісы, ці нават болей, бо часопіс «Фрагмэнты» друкуе бліскучую іранічную аб’яву: »З правапісных варыянтаў для нас прымальная коласаўка і першыя 5 варыянтаў тарашкевіцы: клясычны, вінцукоўка мадыфікаваная, шупаўка, нашаніўка, эмігрантаўка, а таксама індывідуальныя мутацыі на тле вышэйназваных сістэмаў«²⁸.

У 90-х гадах працэс вяртання класічнага правапісу прычыніўся да выхаду тарашкевіцы з падполля²⁹ – яна зноў стала канкурэнтнай наркомаўцы. У 1992 г. у Вільні сабралася нарада карыстальнікаў класічнага правапісу, каб высветліць сучасныя моўныя праблемы тарашкевіцы. У Празе 5 і 6 снежня 1998 г. у сядзібе Радыё Свабода адбылася канферэнцыя па ўпарадкаванні тарашкевіцы³⁰. А ў 2005 г. выйшаў новы *Беларускі клясычны правапіс*³¹.

Родны склон адзіночнага ліку назоўнікаў мужчынскага роду

Канчатак *-а* роднага склону ў тарашкевіцы ўжываецца ў трох выпадках: для назоўнікаў, якія азначаюць канкрэтныя прадметы, жывыя істоты і месяцы, напр.: *брат – брата, нос – носа*³².

Для іншых назоўнікаў застаецца канчатак *-у*. Могуць з’явіцца формы: *аўсу, чацьвяргу*³³.

Рэформа правапісу з 1933 г. моцна пашырае выкарыстанне канчатак *-а*:

www.nn.by/index.php?c=ar&i=3519, 28 жніўня 2006. А. Класкоўскі, *Паляваньне на мяккі знак*, за: www.nn.by/index.php?c=ar&i=3575, 31 жніўня 2006.

²⁸ „Фрагмэнты” 2000, восень. За: А. Гапава, *Нацыя „паміж” і ў мары аб сваіх жанчынах...*, тамсама. Гэта быў часта аргумент супраць ужывання класічнага правапісу – ён успрыняўся як дазвол пісаць, як хто хоча. Наркомаўка затое асацыявалася з упарадкаваннем правілаў. (Спосаб гэтага ўпарадкавання – гэта ўжо зусім іншае пытанне).

²⁹ Пар. З. Саўка, Прадмова да: *Беларускі клясычны правапіс*, тамсама.

³⁰ Пар. Тамсама, с. 14 і наст. Ян Максімюк, *Упарадкавалі тарашкевіцу*, „Ніва”, № 1 (2225), 3 студзеня 1999 г., за: <http://niva.iig.pl/>

³¹ *Збор правілаў. Сучасная нармалізацыя*, Ю. Бушлякоў, В. Вячорка, З. Санько, З. Саўка, Вільня–Менск 2005.

³² Б. Тарашкевіч, *Bielaruskaja hramatyka dla szkoł*, Wilnia 1918 h. (далей азначаецца 1918 годам), с. 27–28; Б. Тарашкевіч, *Беларуская граматыка для школ*, „Народная асвета” Дзяржаўнага камітэта БССР, Мінск 1991, перавыданне з 1929 г. (далей азначаецца 1929 годам), с. 71 і 73; Б. Тарашкевіч, *Беларуская граматыка*, выданьне шостае, Менск 1943, дапаўненьні зрабілі: А. Адамовіч, А. Лёсік і К. Шкуцька (далей азначаецца 1943 годам), с. 52 і 54. У наркомаўцы выступае іншы націск, адсюль форма *нос – носа*. Пар. В. М. Сіўковіч, *Сучасная беларуская мова. Даведнік*, Мінск 2005, с. 117.

³³ 1918, с. 28–29; 1929, с. 73; 1943, с. 54. У наркомаўцы формы на *-а*, напр. *аўса*. Пар. В. М. Сіўковіч, тамсама, с. 117.

„Назоўнікі мужчынскага роду ў родным склоне адзіночнага ліку пісаць пераважна з канчаткамі «а», «я»: завода, цэха, трактара, інстытута, сацыялізма, універсітэта, правапіса, але: жалю, болю, лесу, краю, цэменту”³⁴.

Такім чынам канчатак *-у* выкарыстоўваецца пры назоўніках, якія сёння называюцца абстрактнымі, рэчыўнымі і зборнымі.

Новыя граматыкі спрабуюць вызначыць лексіка-семантычныя разрады назоўнікаў з пашыраным канчаткам *-а* і сабраць іх у групы. Так, апрача згаданых Тарашкевічам трох груп назоўнікаў, гэты канчатак маюць яшчэ назоўнікі, якія азначаюць: установы, прадпрыемствы, грамадскія арганізацыі (*універсітэта, завода*); геаграфічныя і астранамічныя паняцці, населеныя пункты, мясцовасці (*горада, Віцебска, Марса, Нёмана, пасёлка*); адзінкі вымярэння, пэўныя прамежкі часу (*грама, рубля, літра, сезона*); часткі цела (*рота, носа, але: твару*); тэрміны (*суфікса, дзеяслова, радыуса, лагарыфма, але: склону, тэксту, роду, ліку*)³⁵.

На своеасабліваю ўвагу заслугоўвае назоўнік *народ*. У тарашкевіцы мае ён толькі канчатак *-у* (*народу*)³⁶. Інакш у наркомаўцы: у спалучэнні з няпэўна-колькаснымі словамі тыпу *многа, мала, шмат* ужываецца з канчаткам *-у* (*многа народу*), у астатніх выпадках – з канчаткам *-а* (*беларускага народа*)³⁷. Паводле П. Сцяцко, такая практыка вядзе толькі да разбурэння мовы, таму што ў жывой мове ніхто такіх „навуковых” нюансаў не трымаецца – нават расійская мова ў такой сітуацыі абыходзіцца адной словаформай³⁸.

Варта нагадаць, што надта пашыранае выкарыстанне канчатак *-а* (напр. *завода, інстытута, сацыялізма*) лічыцца Станіславам Станкевічам як уплыў расійскіх марфалагічных асаблівасцей, якія замянілі беларускі канчатак *-у* (*заводу, інстытуту, сацыялізму*)³⁹. Падобны погляд праяўляе П. Сцяцко, які дадае, што беларуская мова, як расійская, амаль пазбавілася канчатак *-у*, але ж яна мае шмат супольнага з украінскай і заходнеславянскімі мовамі, дзе згаданы канчатак пераважае, а нават выступае як адзіная форма⁴⁰.

³⁴ Пастанова 1933, пункт 18, с. 27. Цікава, што ў самым загалюку пратакола выкарыстоўваецца яшчэ арыгінальная назва *Менск* (не *Мінск*), а таксама форма роднага склону на *-у* (правапісу), падчас калі сам пункт 18 загадвае ўжо пісаць з канчаткам *-а* (правапіса). Гэтая заўвага можа тычыцца і слова *Савету* (замест *Савета*).

³⁵ В. М. Сіўковіч, тамсама, с. 117.

³⁶ 1918, с. 28; 1929, с. 73; 1943, с. 54.

³⁷ В. М. Сіўковіч, тамсама, с. 119.

³⁸ Пар. П. Сцяцко, *Культура мовы*, Мінск 2002, с. 53–54.

³⁹ Ст. Станкевіч, *Русіфікацыя беларускае мовы ў БССР*, Мінск 1994, с. 28. Аўтар (1907–1980) з’яўляўся галоўным рэд. газеты „Беларус” у Нью-Йорку. Яго дзядзькам быў Ян Станкевіч, пар. прадмову В. Вячоркі, *Дзеля беларускасці беларускае мовы*, тамсама, с. 3–7. Н. Баршчэўская, *Русыфікацыйныя працэсы ў Беларусі ў ацэнцы Станіслава Станкевіча*, „Roczniki Humanistyczne”, 2005, т. LIII, з. 7, с. 137–152.

⁴⁰ Пар. П. Сцяцко, тамсама, с. 54.

Іншы даследчык, Ян Станкевіч, сцвярджае, што русіфікацыя канкрэтных і абстрактных назоўнікаў – гэта толькі адна з праяваў русіфікацыі ўсёй беларускай мовы⁴¹.

У гаворках таксама выступаюць канчаткі *-а*, *-у*. Канчатак *-у* выкарыстоўваецца ў рэчыўных, зборных і абстрактных назоўніках (як у тарашкевіцы і наркомаўцы). Але, апрача таго, у назоўніках, якія абазначаюць канкрэтныя прадметы: *возу*, *мосту*, *дому*; часавыя паняцці: *году*, *часу*; геаграфічныя назвы: *Мінску*, *Слуцку*; назвы арганізацый і ўстаноў: *раёну*, *калгасу*, адзначаецца ў гаворках працэс пашырэння канчатка *-у* за кошт канчатка *-а*⁴².

Хоць існуе шмат выключэнняў, некаторыя формы падаюцца мною ў табліцы:

Назоўнік Родны адз. л.	Гаворкі	Тарашкевіца	Наркомаўка
падабенствы			
Адушаўлены	<i>чалавека</i>	<i>чалавека</i>	<i>чалавека</i>
Зборны	<i>лесу</i>	<i>лесу</i>	<i>лесу</i>
Рэчыўны	<i>мёду</i>	<i>лёду</i>	<i>цукру</i>
Абстрактны	<i>сьмеху</i>	<i>сьмеху</i>	<i>смеху</i>
адрозненні			
Часавыя паняцці	<i>году</i>	<i>*году</i> ⁴³	<i>года</i>
Назвы ўстаноў	<i>раёну</i>	<i>*заводу</i>	<i>завода</i>
Геаграфічныя назвы	<i>Слуцку</i>	<i>*Віцебску</i>	<i>Віцебска</i>
Тэрміны	<i>*сацыялізму</i>	<i>*сацыялізму</i>	<i>сацыялізма</i>
Канкрэтныя	<i>возу</i>	<i>малатка</i>	<i>падручніка</i>

На прыкладзе адрозненняў можам пабачыць, што тарашкевіца выкарыстоўвае канчатак, які выступае ў гаворках, наркомаўка, які выступае ў расійскай мове.

Наконт канкрэтных назоўнікаў трэба, аднак, нагадаць, што сам Тарашкевіч у сваіх правілах рэкамендуе выкарыстоўваць канчатак *-а*, асабліва калі падае на яго націск, напр. *малаток* – *малатка*, *нож* – *нажа*, *нос* – *наса*, *грош* – *граша*, *кош* – *каша*⁴⁴. Сярод карыстальнікаў тарашкевіцы пашыраецца ўжыванне канчатка *-у* нават у канкрэтных

⁴¹ Пар. Я. Станкевіч, *Рэформа граматыкі...*, тамсама, с. 108.

⁴² *Нарысы па беларускай дыялекталогіі*, Мінск 1964, с. 155 за: І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч, тамсама, с. 297.

⁴³ * азначае, што формы няма ў крыніцы (тут у *Граматыцы* Тарашкевіча), але на аснове правілаў можна яе ўтварыць.

⁴⁴ 1918, с. 28; 1929, с. 73; 1943, с. 54.

назоўніках, напр. *возу* замест *воза*. І гэта можа больш пад уплывам гаворак, чым самога Тарашкевіча, які, праўда, пішучы *Граматыку*, абавіраўся на беларускія гаворкі, але не ў гэтым канкрэтным выпадку.

Нягледзячы на рэформу 1933 г., у мастацкай літаратуры 30-50-х гадоў пашыраецца варыянтнасць канчаткаў у адной форме, напр. *настроя, твара* (Э. Самуйлёнак), *настрою, твару* (М. Танк)⁴⁵. Гэтая з’ява прымусіла даследчыкаў нармалізаваць гэтую склонавую форму, але не ўдалося ім выразна размежаваць канчаткаў *-а*, і *-у*. І хоць некаторыя слоўнікі распрацавалі родны склон назоўнікаў, то моўная практыка сведчыць пра частыя адхіленні ад напісаных там норм⁴⁶. Напрыклад, у мове мастацкай літаратуры канкрэтным назоўнікі, напэўна пад уплывам гаворак, могуць ужывацца з канчаткам *-у* (*плоту, роту, знаку* і г. д.) – як было ўжо адзначана вышэй, сам Тарашкевіч не рэкамендаваў такога напісання.

Цікавую гісторыю развіцця мелі і рэчыўныя назоўнікі. Згодна з рэформай 1933 г., павінны яны пісацца з канчаткам *-а*, хоць традыцыйна пісаліся з канчаткам *-у*. Гэта прывяло да таго, што некаторыя назоўнікі пісаліся з адным канчаткам, а іншыя з другім, напр. *алкаголя*, але *вугалю, гною; азота, але бензіну; хлора, іёда, але газу* і г. д. Толькі Праект з 1957 г. нармалізаваў родны склон гэтых назоўнікаў з канчаткам *-у*⁴⁷.

Рэформа 1933 г. пашырала канчатак *-а* нават на некаторыя абстрактныя назоўнікі: *сацыялізма, камунізма, марксізма, ленінізма*. Традыцыйна аднак існавалі формы з канчаткам *-у*, напр. *пафаса, але гераізму, драматызму, гуманізму, патрыятызму*, ды часта ўжываліся варыянты *капіталізма – капіталізму, царызма – царызму*⁴⁸. Гэта паказвае на тое, як моўная практыка і правапісныя нормы перасякаліся.

Давальны і месны склоны множнага ліку назоўнікаў мужчынскага роду

У назоўніках множнага ліку мужчынскага роду з асновай на цвёрды і мяккі зычныя сустракаюцца такія формы:

Склон	Канчаткі тарашкевіцы	Канчаткі наркомаўкі
Давальны	<i>-ом (-ём)</i> , напр. <i>валом, ласём</i>	<i>-ам (-ям)</i> , напр. <i>сталам, медалям</i>
Месны	<i>-ох (-ёх)</i> , напр. <i>валох, сталох, братох, ласёх</i> ⁴⁹	<i>-ах (-ях)</i> , напр. <i>сталах, медалях</i> ⁵⁰

⁴⁵ Больш прыкладаў пар. І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч, тамсама, с. 296.

⁴⁶ Тамсама.

⁴⁷ Пар. Тамсама, с. 297–298.

⁴⁸ Пар. Тамсама, с. 298.

⁴⁹ 1929, с. 70–71.

⁵⁰ В. М. Сіўковіч, тамсама, с. 122–123.

Націскныя канчаткі *-ом, -ох* сустракаюцца ў паўднёва-заходнім дыялекце і некаторых сярэднебеларускіх гаворках. У давальным склоне апрача канчатка *-ам*, назоўнікі маюць канчатак *-ом* (напр. *дамом, братом*), які адпавядае старому канчатку давальнага склону множнага ліку назоўнікаў на *-о*⁵¹. У месным склоне ў гаворках выступае канчатак *-ах*, але ў паўднёва-заходнім дыялекце існуе архаічны канчатак: *-ох*⁵². Пра гэты факт піша таксама Ломцеў:

„В местном падеже в соответствии с литературной формой на *-ах, -ях* встречается диалектное окончание *-ох, -ёх*: аб сталох, братох, палёх (полях). Эта форма употреблялась и в литературе до реформы правописания 1933 г.”⁵³.

Менавіта рэформа 1933 г. выключыла з назоўнікаў усіх родаў канчаткі *-ох, -ёх*⁵⁴. Ужо ў граматыцы з 1934 г., якую выдалі згодна з уведзенымі рэформай зменамі, можам назіраць за рэалізацыяй гэтага правіла – выступае там толькі канчатак *-ах, (-ях)*⁵⁵.

Паводле некаторых даследчыкаў, гэта свядомая змена беларускіх канчаткаў *-ом, -ох* на расійскія *-ам, -ах* (русіфікацыя)⁵⁶.

Клічны склон адзіночнага ліку назоўнікаў мужчынскага роду

Клічную форму назоўнікаў Тарашкевіч разглядае як асобную граматычную катэгорыю склону. Даследчыкі сцвярджаюць, што гэта яўны ўплыў жывой беларускай мовы, дзе ўжываюцца клічныя формы з уласцівымі ім канчаткамі⁵⁷.

Калі гаварыць пра клічны склон (у Тарашкевіча – *клічучы*), то трэба сказаць, што паводле *Граматыкі* гэты склон раўняецца назоўнаму як у наркомаўцы. Зразумела, існуюць выключэнні⁵⁸:

1. канчатак *-е* ў словах: *рапіе! ропіе! дубіе! харосіе! браце! сваце! суседзе! лесе! молаце!*
2. канчатак *-у /-ю*: *сынку! дзедку! вучыцелю! госьцю! дабрадзею! братку! коню! галубочку! кружу! рају! богу! жавагу!*

⁵¹ Э. Блінава, Е. Мяцельская, *Беларуская дыялекталогія*, Мінск 1969, с. 74.

⁵² Тамсама, с. 75.

⁵³ Т. П. Ломтев, *Грамматика белорусского языка. Пособие для университетов педагогических институтов*, Москва 1956, с. 76–77.

⁵⁴ Пастанова 1933, пункт 19, с. 27.

⁵⁵ *Правапіс беларускай мовы. Зацверджаны Прэзідыумам Беларускай Акадэміі Навук і Калегіяй Народнага Камісарыята Асветы БССР*, Менск 1934, Правіла 56, с. 32.

⁵⁶ Я. Станкевіч, *Рэформа граматыкі...*, тамсама, с. 108. Ст. Станкевіч, *Русіфікацыя беларускае мовы...*, тамсама, с. 28.

⁵⁷ І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч, тамсама, с. 169.

⁵⁸ Усе прыклады з трох выданняў; пар. 1918, с. 30; 1929, с. 16 і 74; 1943, с. 10–11 і 54–55.

3. канчатак *-ове* (у множным ліку): *панове! сватове!*⁵⁹
4. *работнік – работніча! Воh – Вожа, czaławiek – czaławieča, kazak – kazača, wojk – wojča, aciec – ojča, kupiec – kupča*⁶⁰.

Клічная форма выступае ў паўднёва-заходнім дыялекце і сярэдне-беларускіх гаворках⁶¹, дзе назіраюцца ўплывы польскай мовы, у якой згаданыя формы – нармальна з’ява.

Аднак у гаворках поруч з клічнай формай у аднолькавай функцыі ўжываецца і назоўны склон⁶².

У наркомаўцы няма такіх форм – клічны склон раўняецца назоўнаму пад уплывам расійскай мовы, дзе клічны склон выйшоў з ужытку. Выключэннямі могуць з’яўляцца словы ў канфесійным стылі, напр. *Божя! Ойча!* – уплывы старацаркоўнаславянскай мовы, дзе клічны склон іншы, чым назоўны – напр. *Отъсе!* Яны захаваліся і ў расійскай мове: *Боже, Отче*⁶³.

Канчаткі роднага склону множнага ліку назоўнікаў ніякага роду⁶⁴

У тарашкевіцы ў родным склоне могуць ужывацца канчаткі: *-оў, -аў*, або нулявы канчатак, напр.: *вядзёр/вёдраў, красён/кроснаў, плеч/плечаў*⁶⁵. Выключэнне складаюць словы *вачэй, вушэй*. Адначасова падаюцца і чарговыя магчымыя формы: *вёдзер, кросен, вакон/вокан* і г. д.⁶⁶. Такім чынам, Тарашкевіч дапускаў варыянтныя формы для ўсіх назоўнікаў ніякага роду незалежна ад таго, ці канчаецца аснова адным зычным, ці збегам зычных⁶⁷.

У наркомаўцы часцей сустракаюцца формы з нулявым канчаткам, напр.: *возера – азёр*, (хоць магчыма сказаць і *азёраў*). Гісторыя варыянтнасці канчаткаў паказвае на тое, што гэты працэс па-рознаму каментавалася ў падручніках. У *Правапісе беларускай мовы* канстатвалася толькі наяўнасць варыянтных форм⁶⁸. *Акадэмічная граматыка беларускай мовы* (1962) і *Беларуская граматыка* (1985) выдзяляюць групы назоўнікаў, якія трэба ўжываць з адпаведным

⁵⁹ Магчыма, што гэтыя формы ўзніклі пад уплывам польскіх слоў *rapowie, swatowie* яшчэ на старабеларускую мову.

⁶⁰ 1918, с. 30.

⁶¹ Э. Блінава, Е. Мяцельская, тамсама, с. 63.

⁶² Тамсама, с. 64.

⁶³ Пар. П. Сцяцко, тамсама, с. 63–64.

⁶⁴ Пар. Г. У. Арашонкава, *З гісторыі кадэфікацыі граматычных форм у беларускай мове (Родны склон множнага ліку назоўнікаў ніякага роду)*, [у:] *Беларуская мова і мовазнаўства на рубяжы III тысячагоддзя (Матэрыялы Навуковай канферэнцыі прысвечанай 70-годдзю Інстытута Мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі, 2–3 лістапада 1999)*, пад. рэд. А. А. Лукашанца, Мінск 2000, с. 11–13.

⁶⁵ 1918, с. 33; 1929, с. 76; 1943, с. 56.

⁶⁶ 1929, с. 84; 1943, с. 62.

⁶⁷ Г. У. Арашонкава, тамсама, с. 11.

⁶⁸ Правіла 50, с. 29–30.

канчаткам⁶⁹. Паводле Арашонкавай, моўная і пісьмовая практыка паказвае на варыянтнасць канчаткаў ва ўсіх групам назоўнікаў. Без выключэнняў, з канчаткам *-аў, -яў* ужываюцца назоўнікі, аснова якіх канчаецца падоўжаным мяккім зычным, збегам зычных, апошні з якіх мяккі або *й*, а таксама са збегам зычных *бл, дл, зл, йл, кл,пл, йм, лъм, рм, гн, дн, льн, рн, бр, тр, лы, нц, рц, тц, ўц, ств, цтв*. Варыянтнасць датычыць: назоўнікаў з асновай на *шч, зд, сц, ск*: *прозвішчаў – прозвішч, гнёздаў – гнёзд, месцаў – месц, войскаў – войск*; назоўнікаў, у якіх паміж зычнымі канца асновы можа паяўляцца беглы галосны: *вокнаў – вокан, акон; вёсел – вёслаў; пісьмаў – пісем*; назоўнікі, аснова якіх заканчваецца на адзін зычны: *азёр – азёраў, свят – святаў, крыл – крылаў, імён – імёнаў, аблок – аблокаў*, але толькі *колаў, правоў, жытоў, палёў, летаў*⁷⁰.

П. Сцяцко сцвярджае, што з беларускім вымаўленнем згодны канчатак *-аў*. Нулявы дапускаецца толькі пры асновах з беглым галосным. Сустрэкаюцца формы тыпу *раз, год, салдат*, але, на яго думку, яны падобныя да формы адзіночнага ліку і бяспечней ужываць форм *разоў, гадоў, салдатаў*⁷¹. Дадае, што нулявы канчатак і збег зычных характэрныя расійскай мове.

Родны склон множнага ліку назоўнікаў жаночага роду

Тарашкевіч піша, што назоўнікі жаночага роду ў родным склоне могуць мець або канчатак *-аў*, або нулявы канчатак⁷². Ён аддае перавагу канчатку *-аў*, але адзначае, што ўжываюцца таксама нулявы канчатак або канчатак *-ей* (свіней), напр.: *галоваў/галоў, земляў/зямель*. Па-рознаму гэта выглядае ў наркомаўцы: *Правіла беларускай мовы* (1934) падае правіла⁷³, што назоўнікі, якія маюць у назоўным склоне адзіночнага ліку канчатак *-а*, у родным склоне множнага ліку маюць форму без канчатка: *жанчына – жанчын, гадзіна – гадзін, мінута – мінут, дарога – дарог, зямля – зямель, песня – песень, яблыня – яблынь*, потым, аднак, напісана, што назоўнікі гэтай катэгорыі могуць мець і канчаткі *-аў, -яў*, але падаюцца ўжо іншыя прыклады: *глебаў, межаў, капальняў*. Ломцеў сцвярджае, што назоўнікі з мяккай асновай у родным склоне маюць нулявы канчатак, напр. *зямель*⁷⁴. Далей апісвае і іншыя формы, як *рыб, ног*, якія паўсталі пасля рэдукцыі канцавога ера ў слабой пазіцыі⁷⁵. Адначасова даследчык піша, што ў дыялектах сустракаюцца формы: *рыбаў, соснаў*, і г. д., але ўзніклі яны

⁶⁹ Г. У. Арашонкава, тамсама, с. 12.

⁷⁰ Тамсама, с. 12–13.

⁷¹ П. Сцяцко, тамсама, с. 68.

⁷² Пар. 1918, с. 38; 1929, с. 81; 1943, с. 60.

⁷³ Пар. Правіла 51, с. 30.

⁷⁴ Т. П. Ломтев, тамсама, с. 70.

⁷⁵ Тамсама.

пад уплывам скланення назоўнікаў мужчынскага роду (*дамоў, ста-лоў*) і што гэты ўплыў пранікае і ў літаратурную мову⁷⁶.

Тарашкевіч сцвярджае, што словы *рука* і *нага* заўсёды маюць у родным склоне нулявы канчатак (*рук, ног*). Згодна з правіламі наркомаўкі, калі аснова заканчваецца адным зычным, тады выступае нулявы канчатак: *дарога – дарог, рука – рук*.

Правапісам 1933 г. была зацверджана варыянтнасць канчаткаў *-эй* (*-ей*), *-аў*, (*-яў*) у назоўніках III скланення. Яшчэ *Правіс беларускай мовы* (1934) падае правіла⁷⁷, што назоўнікі з нулявым канчаткам у адзіночным ліку могуць мець канчатак *-аў*, (*-яў*) у множным: *ночаў, народнасцяў, меншасцяў*. Аднак адзначаецца, што можа выступаць і канчатак *-эй*, (*-ей*): *начэй, народнасцей, меншасцей, мышэй, курэй, гусей, касцей*. У акадэмічнай граматыцы (1962) канчатак *-аў* (*-яў*) быў прыняты як дыялектны, значыць як адхіленне ад нормы. З другога боку, рэгулярны характар маюць назоўнікі: *уласцівасцяў, сем'яў, рэчаў, дэталей, пльняў, кішэняў*⁷⁸.

Ст. Станкевіч сцвярджае, што канчатак *-эй* у назоўніках III скланення (тыпу *магчымасцей*) з расійскай мовы і ў беларускай мове ўжываецца толькі ў назоўніках тыпу *мышэй*; у іншых словах павінен ужывацца канчатак *-аў*⁷⁹. Тарашкевіч таксама ўзгадвае гэты канчатак як рэдкі ў словах тыпу *свіней*.

Тарашкевіч аддае перавагу канчатку *-аў*, (*-яў*); для трох словаў: *дарог, рук, ног* раіць ужываць нулявы канчатак, магчымы і для асноў з беглым галосным, напр. *зямель*, а канчатак *-эй* для словаў тыпу *курэй, мышэй*. Як бачым, нулявы канчатак і канчатак *-эй* выкарыстоўваюцца рэдка. Але ў наркомаўцы яны пашыраюцца: *меж, мой, руж, мар, кніг, жней, змей, мэт, шый, фэй, форм, рэформ, норм* – на ўзор расійскай мовы, напр. *искр, форм, корабль, бобр*⁸⁰. Для беларускага вымаўлення натуральны канчатак *-аў*, (*-яў*), які нейтралізуе гэты збег: *іскраў, нормаў, формаў*⁸¹. Нулявы канчатак павінен дапускацца толькі пры аснове з беглым галосным: *кніжак, булак, зорак* – тады ён гучыць натуральна; магчымыя, хоць і рэдкія, формы: *кніжкаў, булкаў, зоркаў*⁸². Пашыраецца таксама канчатак *-эй* у назоўніках III скланення: *магчымасцей, цяжкасцей, абласцей, нечаканасцей, народнасцей, сувязей, асаблівасцей, мясцовасцей, радасцей, непрыемнасцей*⁸³. Успрымаецца гэта як ўплыў расійскай мовы, дзе ў назоўніках гэтага скланення

⁷⁶ Тамсама, с. 71.

⁷⁷ Правіла 52, с. 30–31.

⁷⁸ Пар. І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч, тамсама, с. 300.

⁷⁹ Ст. Станкевіч, тамсама, с. 29.

⁸⁰ Пар. П. Сцяцко, тамсама, с. 65–71.

⁸¹ Тамсама. Але адначасова гэты канчатак характэрны мужчынскаму і ніякаму родам. У польскай, расійскай, чэшскай мовах у гэтым выпадку ёсць нулявы канчатак. Ці канчатак *-аў* мае адрозніваць беларускую мову ў сям'і славянскіх моў?

⁸² П. Сцяцко, тамсама, с. 67–68.

⁸³ Ст. Станкевіч, тамсама, с. 29. П. Сцяцко, тамсама, с. 68–69.

выступае згаданы канчатак, напр.: *моделей, солей, пристаней, связей*. Тут павінен быць беларускі канчатак *-аў*⁸⁴.

Творны склон адзіночнага ліку назоўнікаў жаночага роду

У творным склоне на тарашкевіцы ўжываюцца 2-складовыя канчаткі, якія пашыраныя ў паўднёва-заходнім дыялекце беларускай мовы. Зразумела, можна карыстацца і 1-складовымі, якія часцей выкарыстоўваюцца ў наркомаўцы (побач з 2-складовымі) і характэрныя паўночна-ўсходняму дыялекту. Вось магчымыя канчаткі: *-аю (-яю), -ою (-ёю)*. Побач існуюць: *-аі (-яі), -оі (-ёі)*, якія ўзніклі ў выніку рэдукцыі *-у* з *-ою*⁸⁵. Напр. *галавою/галавой, калінаю/калінай, зямлёю/зямлёй* і г. д.⁸⁶.

У назоўніках на зычны (трэцяга скланення): *косць, гразь, соль, медзь, ноч, мыш, моц, любоў, кроў*, існуюць таксама дзве формы, напр. *касьцёю (й)/касьцю, рэчаю (й)/рэччу, крывёю (й)/кроўю*⁸⁷.

Варта памятаць, што ў абодвух правапісах формы тыпу *галавою/галавой* успрымаюцца як варыянты. Таму нельга сцвердзіць, што адзін від канчаткаў гэта тарашкевіца, а другі – гэта наркомаўка, хоць можна даказаць, якія канчаткі ўжываюцца часцей карыстальнікамі абодвух правапісаў.

Родны і творны склоны адзіночнага ліку прыметнікаў жаночага роду

Тарашкевіч аддае перавагу 2-складовым канчаткам: у родным *-ою, -аю* (*światoju, bosaju, siniaju*). Аднак у дужках падае другія магчымыя канчаткі для абодвух склонаў: *-оі, -аі*, (*światoj, bosaj, siniaj*)⁸⁸.

У наркомаўцы наадварот: перавага аддаецца 1-складовым канчаткам, але адначасова падаецца ў дужках і 2-складовыя канчаткі⁸⁹.

1-складовыя канчаткі распаўсюджаныя як у паўднёва-заходнім, так і паўночна-ўсходнім дыялектах. Формы 2-складовыя ўжываюцца толькі ў паўднёва-заходнім дыялекце побач 1-складовых⁹⁰.

Можа аднак узнікаць такое меркаванне, што 2-складовы канчатак пераважае ў тарашкевіцы, а 1-складовы ў наркомаўцы. Адсюль у свядомасці карыстальнікаў беларускай мовы гэтыя канчаткі могуць успрымацца як характэрная рыса кожнага правапісу, якая іх адрознівае. Як

⁸⁴ Пар. П. Сцяцко, тамсама, с. 69. Аўтар прадстаўляе, як да справы адносяцца розныя навуковыя апрацоўкі, прычым яны часта пярэчаць адна адной, нават калі іх рэдактарам з'яўляецца той самы даследчык.

⁸⁵ І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч, тамсама, с. 67.

⁸⁶ Пар. 1918, с. 35–37; 1929, с. 79–80; 1943, с. 58–59.

⁸⁷ Пар. 1918, с. 39; 1929, с. 82; 1943, с. 61.

⁸⁸ Пар. 1918, с. 42–43; 1929, с. 85; 1943, с. 63.

⁸⁹ Пар. *Правіс беларускай мовы* (1934), тамсама, Правіла 64, с. 33; Т. П. Ломтев, тамсама, с. 89–90; В. М. Сіўковіч, тамсама, с. 135.

⁹⁰ Э. Блінава, Е. Мяцельская, тамсама, с. 84.

бачым, такое меркаванне не з’яўляецца да канца правільным, бо, папершае, выключае варыянтнасць канчаткаў, пра якую пісаў сам Тарашкевіч, а па-другое, не бярэ пад увагу іх распаўсюджання ў гаворках, з якіх яны праніклі ў літаратурную мову – уводзіць штучны падзел паміж правапісамі. У *Гісторыі беларускай літаратурнай мовы* можам прачытаць, што ў Тарашкевіча выступае канчатак *-ое*, які „быў найбольш вядомым у мове дарэвалюцыйных беларускіх выданняў”, і што Тарашкевіч „пры выпрацоўцы граматычных літаратурных норм арыентаваўся на гэтыя традыцыі, адхіляючыся ад увядзення дыялектных рыс, уласцівых пэўнаму тэрытарыяльнаму масіву”⁹¹. Але ж Тарашкевіч, ад нічога не адхіляючыся, падае ў дужках варыянт, які выступае на ўсёй тэрыторыі Беларусі.

Выкарыстоўванне 2-складовых канчаткаў – гэта пытанне гучання мовы і традыцыі іх ужывання – прычым дазваляе яно размяжоўваць розныя склонавыя формы⁹²:

СКЛОН	2-складовыя	1-складовыя
Н., К.	<i>маладая</i>	<i>маладая</i>
Р.	<i>малад-ое</i>	<i>маладой</i>
Д.	<i>маладой</i>	<i>маладой</i>
В.	<i>малад-ую</i>	<i>маладую</i>
Т.	<i>малад-ою</i>	<i>маладой</i>
М.	<i>маладой</i>	<i>маладой</i>

Як бачым, пры выкарыстанні 1-складовага канчатка маем толькі тры розныя формы: назоўнага склону: *-ая*, вінавальнага: *-ую*, і іншых: *-ой*. Ужыванне 2-складовых канчаткаў дапамагае адрозніць родны і творны склоны, якія маюць зусім іншыя канчаткі.

1-складовыя канчаткі ўзніклі пасля XVII ст., а 2-складовыя былі не пазней XIV ст. Такім чынам да XVIII ст. на ўсёй тэрыторыі Беларусі ўжываліся 2-складовыя канчаткі.

1-складовы канчатак паявіўся першапачаткова ў назоўніках, адкуль пашыраўся, між іншым, і на прыметнікі (Шахматаў)⁹³.

Варта яшчэ дадаць, што 2-складовыя канчаткі захаваліся таксама ў частцы паўночных гаворак Украіны⁹⁴.

Канкурэнцыя між правапісамі паглыбляе існуючы разнабой. Такіх складаных марфалагічных пытанняў існуе шмат. Цікава, як чарговыя правапісныя праекты будуць іх вырашаць і ў якім напрамку будзе развівацца беларуская мова.

⁹¹ І. І. Крамко, А. К. Юрэвіч, А. І. Яновіч, тамсама, с. 173.

⁹² Пар. П. Сцяцко, тамсама, с. 75–76.

⁹³ Пра гісторыю развіцця згаданых канчаткаў гл. *Генезіс паўднёва-заходніх беларускіх гаворак*, [у:] *Лінгвістычная геаграфія і групойка беларускіх гаворак*, пад рэд. Р. І. Аванесава, Мінск 1968, с. 234–237.

⁹⁴ Тамсама, с. 236.